

POSVÍCENÍ A HODY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

VYŠEHRAĐ

Eva Večerková

Posvícení a hody v Čechách a na Moravě

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Eva Večerková
Posvícení a hody v Čechách a na Moravě – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2023

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

POSVÍCENÍ
A HODY
V ČECHÁCH
A NA MORAVĚ

Eva Večerková

POSVÍCENÍ A HODY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

Eva Večerková

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na straně 4:

Posvícení v Němčicích. Obraz Antonína Dvořáka, 1861.

(Kopie Viktora Faltise)

Práce byla vydána za finančního přispění
z programu Podpora tradiční lidové kultury
Ministerstva kultury ČR.

Lektorovaly:

PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc.

PhDr. Jana Poláková, Ph.D.

PhDr. Ludmila Tarcalová

© PhDr. Eva Večerková, CSc., 2023

ISBN tištěné verze 978-80-7601-900-3

ISBN e-knihy 978-80-7601-902-7 (1. zveřejnění, 2023) (ePDF)

ISBN e-knihy 978-80-7601-903-4 (1. zveřejnění, 2023) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7601-904-1 (1. zveřejnění, 2023) (mobi)

Obsah

Úvodní slovo 9

Posvícení, hody, krmáš 11

Názvosloví 12

Posvícení patronské a císařské 14

Posvícení a poutí 17

Lokální zvláštnosti posvícení 18

Dny posvícení/hodů 21

Rozmarýn, oříšky a hnětýnky 22

Taneční zábavy: dospělí a děti 28

Staré hry v kostky. Střílení 29

Kramáři a světští 30

Aktivita spolků 31

Společné a odlišné 32

Posvícenské hodování, výslužky a hodule 35

Hostiny 36

Pečivo 45

Pohostinnost. Hosté zvaní a nezvaní 51

Hodule a tály 57

Uctění zemřelých a zlatá hodinka 59

Pěkná či zlatá hodinka 61

Obřadní zabíjení zvířat 69

Kohout 70

Kačer 81

Beran 84

Kozel 111

Hodová chasa. Stárci a stárky 115

Stárek, mládek, sklepník, *drožba* 117

Kdo za stárka? 118

Volba 124

Práva a povinnosti stárků 127

Stárci ženáči 128

Stárky, stárkyně či stárkové a mládkové 128

Kroj 132

Atributy stárků: právo, fedro, lyniár či předeck 133

Hody na dvě strany, spolky a stárkovství 136

Obchůzky a průvody 149

Obchůzky (po vyhrávce, o koláče,

výbírat réž a zvaní na hody) 150

Ke stárkům a stárkám, k starostovi a k máji 158

Zavádění dívek k splátce 175

Živá tradice skládky 186

Zavádění k věnci 187

Vodění pod právo 192

Hodová máje 193

Stavění máje 196

Výzdoba máje 204

Zastřešení, ohrádka a sloup 206

Pod májí 208

Závěrečné poznámky 235

Poznámky 237

Seznam vyobrazení 272

Literatura 278

Místní rejstřík 283

Úvodní slovo

V období od sklonku jara do adventu se na mnoha místech v českých zemích pořádá tradiční slavnost obce, vesnice i města, zvaná posvícení, hody, pouť či *krmáš*: lidová slavnost spojená s výroční oslavou křesťanského chrámu, jejíž světská část se vyznačuje širokým komplexem obyčejů, tanců, písní, občůzek a průvodů, divadelně dramatických výstupů i výtvarných artefaktů, a ovšem také hodováním u svátečního stolu. Je to složitý, rozměrný útvar, provázaný mnoha komponentami v řádu duchovní a obyčejové, písňové, taneční, výtvarné i kulinární tradice lidové kultury, jev starobylý a stále živý, který si uchoval na mnoha místech ráz největší společenské události roku.

Téma posvícení či hodů se objevuje v nejrůznějších pojednáních časopiseckých a knižních, ve vlastivědné literatuře, v regionálních monografiích 19. a 20. století od stručné informace po obsáhlejší sdělení. Souhrnné zpracování fenoménu posvícení zůstalo v rukopisu dvou autorů. Studie Františka Vančíka (1967) podává analytický pohled na posvícení v Čechách na základě informací z regionální a memoárové literatury do počátku 20. století a ve výsledku vymezuje charakteristické znaky české posvícenské tradice. Východiskem a osou rozboru je autorovi cenný historický pramen, popis posvícení v pamětech Františka Jana Vaváka, rychtáře z Milčic na Poděbradsku, jak probíhalo na jeho statku na sklonku 18. století. Přínos diplomové práce Jaroslava Orla (1953) k tématu spočívá v soustředění a utřídění bohatého materiálu z literatury a terénních výzkumů, především moravské provenience. V posledních dvou třech desetiletích se objevují v odborné literatuře práce dokládající zvýšený zájem o tento jev a jeho současnou podobu a stav posvícení či hodů v současnosti až do jednotlivých lokalit přinášejí data z dotazníkových rešerší.

Naše práce je výsledkem systematického studia literatury a pramenů. Předkládá se veřejnosti jako skromný vhled do historie a současnosti tohoto pozoruhodného fenoménu tradiční lidové kultury.

V Lomnici u Tišnova se připravují na hody; 2017

Posvícení, hody, krmáš

Říká se tomu někde „posvěcení chrámu Páně“, někde poutí, u nás upřímně se přiznávají k hodům. Posvěcení chrámu Páně připadne třeba na jaro, ale hody drží se až z nového. Kde sedláci nejsou tak chytří, těm druzí okoličně se posmívají, jako např. Brumovským. „Slak kvete, budu v Brumovicích hody!“ Brumovští slavívají totiž hody v červnu při svátku svatého Antonína, kostelního patrona. Jaké hody z jara? Práce je mnoho, ušípané přes zimu se pozabíjelo, vínečko se vypilo! Právě hody jsou hody podzimní, kdy je všeho doboha: peněz dost, masa dost, vína dost. Jsou některé vesnice, které raději slavívají dvojí hody, jarní a podzimní. Také tak Brumovice. Z jara zapálí svíčku svému kostelnímu patronu a na podzim dáblu, abych tak bez urážky řekl.¹

Posvícení, jak už název napovídá, je svátkem na památku církevního posvěcení kostela,² který se může shodovat se dnem jeho zasvěcení křesťanskému světci (patrocinia). Ve středověku to byla nejprve slavnost farního kostela, později i dalších kostelů a kaplí, s příslušným dosahem v právním a hospodářském ohledu. Zvyk výroční památky chrámu se dostal pravděpodobně už v 5. století do Říma a vůbec na Západ. Byl-li nějaký kostel zasvěcen určitému svatému, stal se později den posvěcení kostela často svátkem příslušného svatého.³ Data původního vysvěcení chrámu se vždy nezachovala.

K církevní slavnosti se přidružují světské radovánky, hojnost jídla a pití, zábavy u muziky a mnohé další. Je zdůrazněn veselý ráz sváteční události, jíž se zúčastňují všichni, mladí i starí, svobodná chasa, ženatí a vdané, bohatí a chudí, participuje na ní spolek, obec a její instituce. Lidé se setkávají v kruhu příbuzných a přátel a společně hodují. Posvícení předznamenává svatební veselí: *Posvícení je doba ženichů. To jsou začátky mnohé známosti, která o masopustě končí veselkou.*⁴ Posvícení v našem jazyce také znamená *blahobytný život, příjemné, radostné chvíle, radost,*

veselí,⁵ je znamením dobrého bydla. V tom smyslu zní i pořekadlo *není vždycky posvícení*.

Asi tak tomu bylo už v dobách husitského kazatele Jana Rokycany, který píše, že o posvíceních se přátelé navštěvují, docházejí či dojíždějí k sobě navzájem, aby se zase jednou viděli, aby se vyčastovali, aby si zatancovali. Jako mravokárce ovšem nemohl neodsoudit *rozpustilosti, obžerství, freje a neřády*, které se při tom vedly.⁶

Přejal svátek posvěcení kostela rituál dávné pohanské tradice a dal mu novou podobu? Vazba církevního svátku s hostinami konanými v rodinném a příbuzenském kruhu spolu se vzpomínkami na zemřelé se dotýká archaické kulturní vrstvy posvícení. Máme na mysli předkřesťanskou rodovou slavnost s obřadní hostinou, pořádanou v čase relativní hojnosti, v období po sklizni, kdy bylo k dispozici domácí zvířectvo a také lov přinášel dobré výsledky, lidovou slavnost k počtě rodového předka, kterou překryla christianizace se stavbou kostelů a zasvěcení jim svatých patronů. V tom smyslu charakterizuje posvícení etnograf Jiří Horák: *Církev patrně přejala slavnost pohanskou a dala jí ráz křesťanský, přičlenivši ji k výroční slavnosti chrámové*.⁷ Podle Emilie Horváthové byly hody ve slovanském starověku svátky rodu a skrze rodové formace i svátky místního společenství, na které působily jako sjednocující faktor. Hodových oslav se měli účastnit nejen živí, ale i mrtví příslušníci rodu.⁸ Podobné názory jsou zastoupeny v další odborné literatuře.⁹

Názvosloví

Jestliže Čechy mají ve vzácné jednotě posvícení, směrem na východ je situace nejednotná. Posvícení je rozšířeno na západní Moravě, na Moravském Horácku a Podhorácku a prolíná se s poutí. Ve velké části Moravy se slaví *hody*: zčásti na Podhorácku, zcela pak na širším Brněnsku, na Hané a v jejích okrajových oblastech, dále na Hanáckém Slovácku, v regionech Slovácka od Podluží k Hornácku a Moravským Kopanicím, na Valašsku. Tak i na jihu Moravy na Znojemsku a Mikulovsku v obcích nově osídlených po roce 1945 se slaví hody. Na severovýchodě (Příborsko, Novojičínsko) zastihneme *krmáš*, jenž postupuje dále na sever do oblastí Slezska.¹⁰

Výraz *hod* značí svátek s bohatým jídlem, sváteční den.¹¹ Hodem jsou označeny hlavní křesťanské svátky, hodem je i posvícení. Tak píše Jan Hus: *Aj již máš, co slove posvěcenie kostela: že požehnanie kostela, aby v něm se bohu chvála dála; druhé posvěcenie slove hod, veňž neb v který pamatují lidé posvěcenie kostela*.¹² Ve *Staročeském slovníku* Jana Gebauera

pod heslem *hod* stojí čas slavný, slavnost výroční; při tom významu bývá často plur. *hody*.¹³ Podle církevních autorů značí *hod* i výroční slavnost, na Moravě se též místo posvícení říká *hody*, tj. slavnosti posvěcení chrámu Páně; že pak o slavnostech se držívaly radovánky a hostiny, i tyto slují *hody* a *hodování*.¹⁴ Slavnost posvěcení chrámu se kdysi oznamovala vyvěšováním praporce na kostelní věži. V obcích s tržními právy se k ní vázaly výroční trhy.¹⁵

Hody znamenající původně sváteční čas byly spojeny s hostinami, a tak se název vžil pro všechny *hodokvasy*, tedy i hodování při rodinných oslavách, svatbách či křtinách. Úvodové *hody* či *hodky* se všeobecně slavily při úvodu šestinedělky do kostela. Na Soběslavsku *jít na hody* znamenalo *jít na křtiny*. Zas jiné byly *jalové hody*, tedy hostina s dobrým jídlem a silnými nápoji, kterou si připravily vdané ženy na masopustní pondělí; děti, svobodné dívky a muži k ní neměli přístup.¹⁶ Na jihočeských Blatech dostávali obecní zaměstnanci, jako pastýř, sluha, příp. kovář, při podzimní *sýpce* od sedláků obilí za své služby a na oplátku vyčastovali hospodáře *vepřovými hody*. A ženy si zároveň uspořádaly vlastní hostinu, aby zkráceny nebyly, *jalové hody*.¹⁷

Slezská tradice zná *odpust*, výroční slavnost v den patrona kostela spojenou s udělováním odpustků věřícím katolíkům, jež má stránku církevní a světskou,¹⁸ a *kermaš* (z německého *Kirmes*), lidovou slavnost obce, v původním významu posvěcení kostela.¹⁹ Vázala se k podzimnímu období, nejčastěji k nedělím po svátku sv. Michala,²⁰ sv. Martina a sv. Hedviky. Pranostika říká *Svata Hedvika posvíceni odmyka*.²¹ V čase podzimních svátků se končily nejen polní práce, ale rovněž pastva dobytka. Proto říjnové shánění stád z pastvin do usedlostí lidé rovněž spojovali s tradicí *krmášové* slavnosti. Na Frýdecku rozlišovali přísně *odpust* od *krmáše* či *kirmaše*. *Odpust* se spojoval s termínem slavnosti patrona, jemuž byl zasvěcen kostel, a *kermaš* s oficiálním císařským posvícením. Hody znamenaly křesťanské svátky vánoční a velikonoční.²²

V bývalých německých jazykových ostrovech a regionech s převahou německého etnika na Moravě, a tak i na západě Čech, se svátek označoval různými nářečními útvary (např. *Kirmes*, *Kerwa*, *Kirtag*) od *Kirchweih*, svátku posvěcení kostela. V Dolním Rakousku má slavnost výraz *Kirtag*, u moravských Charvátů se vyskytoval ve tvarech *kiritofi*, *kiritof*.

Na Slovensku nese tradiční slavnost ke dni vysvěcení kostela nebo jeho patrona název *hody*, *hostina*, *hoscina*, *odpust* i *kermáš*.²³ Sjíždějí se příbuzní, v domě se koná bohatá hostina, ke společenské části slavnosti náležejí taneční zábavy, sportovní podniky, často fotbalové utkání, vyhrávání

místních kapel, pouťové atrakce. V některých obcích slaví hody katolíci a evangelíci v různou dobu, v jiných naopak společně. Výraz hody má ve východních oblastech význam vánočních svátků.²⁴

Posvícení patronské a císařské

Výroční svátek kostela se usadil do života raně feudální společnosti, jak o tom píše staroslověnská legenda o životě sv. Václava z 10. stol. Právě se v ní: *Když bývala posvěcení chrámu ve všech hradech, Václav jezdil po všech hradech. Vešel tedy do hradu Boleslavova v neděli ve svátek Kozmy a Damiána.*²⁵ Slavnost se územně rozšiřovala s výstavbou kostelů a kaplí a s rozvojem farností. Katolické chrámy byly zasvěcovány různým patronům, kromě světců i křesťanskému symbolu nebo některému z Božích jmen či označení (sv. Kříží, Nejsvětější Trojici), a tak se posvícení konala v různé době. Obecný postup, jak světit patrocinium kostela a jeho posvěcení, připomíná Tomáš Štítný: *A každý farář má své osadě kázati světiti toho svatého den ve jmě, kteréhož jest založen jeho kostel, a den posvěcenie.*²⁶

Důležitými podněty pro ustanovení patrocinia byla kanonizace světce, získání ostatků světce, osobní iniciativa zakladatele svatyně, obliba světců u různých profesí či vliv lidových kultů, např. kultu mariánského.²⁷ Dobová záliba v uctívání určitých světců nepřímo ovlivňovala volbu patrocinii, ale bylo přihlíženo i k vhodné době slavení svátku, neboť nejpříhodnější oslava se mohla uskutečnit v době relativního dostatku na podzim po sklizni úrody a ukončení zemědělských prací. Zasvěcení kostelů se během času mnohde měnila, např. při jejich obnově a přestavbě.²⁸

Hodokvas, tanec, marnivé strojení žen, jež znamená víc než pokorná modlitba, tak nelibě nese posvícenské veselí své doby Tomáš Štítný. Píše, že někteří jdou do kostela jen na krátko, a jak tam dolehne hra hudců a pištců, mísící se s hlukem v krčmě, hned vyrazí, jiní snad ani o kostel nezavadí.²⁹ Nemírné hodování,³⁰ obcházení po hostinách v okolí a zanedbávání bohoslužeb, marnotratnost, výtržnosti, uvolněné mravy, nevázané radovánky mládeže i dospělých byly předmětem kritiky mravokárců a restriktivních výnosů světské moci, jež procházejí staletími. S poukazem na častá posvícení, v nichž *obžerstva, opilstva a rozliční neřádkové svobodu mají* a způsobují tak chudnutí obce, se v roce 1427 světští a církevní zástupci pražských obcí domluvili, že budou slavit jednotné posvícení v neděli po svátku sv. Václava.³¹

Na zemských sněmech byla přijímána opatření proti zlovykům lidu. Vrchnostenské úřady měly zatrhnout rozpustilosti, nemírné pití a obžerství, *neřádná posvícení a hody*, přástky a střelby.³² Ve sněmovním usnesení, přijatém za účasti všech tří stavů na Pražském hradě v roce 1545, se dokonce nařizovalo, aby selská posvícení byla zastavena a poddaným se povolila jen účast na mši svaté: *poněvadž skrze posvícení [...] svárové, mordové a jiní mnozí neřádné a hříchové proti pánu Bohu se pásí, a tudý lid sedlský v rozpustilosti k outratám, záhubě a chudobě přichází*.³³ Zmíněné usnesení, *Artikulové proti opilství, posvícením a pyšnému šatstvu*, zakazuje i tzv. *kolední* či *obecní pivo*, které si lidé na posvícení opatřili za společné peníze. Toulat se po posvíceních a poutích, to byla hlavní náplň života zahalečů. Kdo kvůli bezpracným požitkům vyhledával posvícení, byl *posvěcenník*.³⁴

Daniel Adam z Veleslavína ve svém čtyřjazyčném slovníku (1598) rozlišuje církevní a lidovou část svátku: *sedlské posvícení* (*Bawren kirchweih*) a *posvěcení chrámu, posvícení, pout* (*Kirchweihung*).³⁵

Přes všechny tyto nestřídmosti nelze nevnímat událost posvícení jako psychické uvolnění z celoročních namáhavých činností, regulativů života či strážní všeho druhu, které zastihovaly široké lidové vrstvy v minulých dobách, a tedy jako příležitost užít si pár dnů sytosti a volnosti.

Ve zprávě vojenské odhadní komise z roku 1771 sledující hospodářskou a sociální situaci na Moravě, se uvádí, že v *dolních vsích* [uhersko] hradištského kraje je rozšířeno hýření a ve dnech posvícení lidé utratí v hospodách často najednou tolik, co by jim na polovinu zimy stačilo k živobytí.³⁶ A tak v roce 1773 podává pověřený úředník Johann Korziska císařovně Marii Terezii zprávu o nešvarech o posvícení, kdy tolik se hoduje, že *mnohý sedlák již v prosinci doma chleba nemá. Její Milost chce neplechu tu zameziti*.³⁷

V pozdní fázi posvícenské tradice došlo ke změně s širokým územním dosahem. V roce 1787 vyšel v účinnost výnos císaře Josefa II. slavit v habsburské monarchii jednotné posvícení o třetí říjnové neděli v trvání dvou dnů, neděle a pondělí. Osvícenského reformátora k tomu vedly hospodářské důvody, neboť četnost posvícení i délka slavení až po dobu sedmi dnů a s tím spojené nemírné holdování jídlu a pití odvádělo poddané od práce a znamenalo začasté i ztrátu majetků. Dekret o jednotném pořádání posvícení vždy třetí neděli v říjnu byl vyhlášován kněžstvem na panovníkův pokyn v kostelech 14. ledna 1787. Takto je zaznamenáno v církevní literatuře: *Slav se třetí neděli v oktobru (říjnu) výroční slavnost*

*posvěcení chrámu Páně či jak se obecně říká posvícení aneb na Moravě velké hody, císařské hody. Slavnost posvěcení chrámu Páně jest výroční den památní, na kterém byl kostel posvěcen; v rakouském pak mocnářství jsou tyto slavnosti všech kostelů na dotčenou neděli odloženy.*³⁸

Do života venkovanů vstoupilo *císařské posvícení*, ustavily se *císařské hody*, nazývané také *hrubé*, tedy *velké*. Termín císařského posvícení je blízko svátku sv. Havla (16. 10.), mj. dnu vypořádání poddanských plateb vrchnosti, a tak se mu říká, v Čechách téměř všeobecně, *havelské*. Nazývá se také *tereziánské*.³⁹ Nové nařízení však nebylo plně respektováno a úřední výnos v roce 1847 důrazně připomíná josefínský dekret.⁴⁰ Ustanovení nevedlo k zániku původní oslavy. Někde bylo přijato císařské posvícení, jinde zůstal dřívější čas oslavy a k tomu císařské posvícení, a tak se slavilo v obou termínech. To se projevilo např. v moravském pojmenování hody *patronské* a *císařské*, staré a mladé, jarní či letní hody *salátové*⁴¹ a *velké* hody na podzim.⁴²

Vzájemné navštěvování a hodování často nebralo konce. Tak na Zábřežsku ve Zvoli a okolí trvala doba hodů od Andělů strážných (v původním zářijovém termínu) až po neděli před sv. Kateřinou. *Každou neděli v tomto období některá z dědin slavila své hody, „naše hody“, říkalo se s chlubností. Po celou dobu hodaři z jedněch na druhé hody se rozjížděli, až sv. Kateřina s Martinem hodování a tanec zakázali.*⁴³

Je nasnadě, že došlo k zmatení v pojmech: *U nás v hornaté oblasti severní Moravy říká se této slavnosti [slavnosti patrona farního kostela] pouť, kdežto na Hané jsou to hody. Slovem hody se u nás rozumí posvěcení chrámu Páně, připadající na třetí neděli říjnovou.*⁴⁴

Roční doba posvícení/hodů bývá v literatuře často vymezována podzimem. Přesto spadají data podle patrocina svatyně téměř do celého ročního období, s větší frekvencí do druhé poloviny roku. Patronské hody se slavily v podstatě od pozdního jara⁴⁵ do podzimu. V ojedinělých případech i v zimním čase.⁴⁶ Končí počátkem adventu, svátkem sv. Kateřiny v listopadu. Hody v letní době, kdy se sklízela úroda, se v souvislosti s naturálním způsobem hospodaření a nezbytnou potřebou živé pracovní síly odbyvaly skromněji.⁴⁷ Dostatek masa (z vykrmených hus, ze zabíjaček) nebo pečiva z mouky semleté z nového obilí přinášel až podzimní čas. Význam *velkých hodů*, které až do počátku 20. století bývaly slavnější a v délce tří dnů, v dalším období místně i regionálně slábl.⁴⁸ V některých obcích v odezvě na pád monarchie a změnu režimu se přeměnily v *hody republikánské* konající se kolem 28. října. Obvykle u toho stály národně orientované spolky, hlavně Sokol, jak to bylo v roce 1925 v Moravském Písku.⁴⁹

Své posvícení měly i obce bez vlastní svatyně, slavily je podle farního kostela anebo podle jiného pravidla, jak se stalo v malé vesnici Vysoníně na Chrudimsku: *V roce 1867 postavili občané Vejsonští uprostřed obce kříž svým nákladem. Kolem kříže upravili čtyřhrannou zahrádku a do každého rohu vsadili lípu. Posvěcen byl první neděli v září. Od té doby slaví se ve Vejsoníně posvícení.*⁵⁰ Tak si přečteme ve slovníku Josefa Jungmanna: *není toho kostelíka (tak malé vesnice), aby v něm (v ní) jednou do roka posvícení nebylo.*⁵¹

K obcím, které neměly vlastní posvícení, se vázaly rozmanité škádlivky: v Soběnově na jihu Čech své *posvícení propili*, ve vzdálenějším Chlumu je *prodali za opálku řípy*.⁵² *Klobučani nemají svých hodů, prodali ich přej za pár holubů*, zní kousavá průpověď z Valašských Klobouk.⁵³ Tak vznikaly i mnohé jiné posměšky ze strany jedněch na druhé. Tak o Svi-janech se říkalo, že *házejí posvícení do Jizery* (jako poslední) a v Bakově je *chytí*.⁵⁴ O pouti a posvícení se obyvatelé Roprachtic na Semilsku místo vepřového masa spokojovali s nudlemi, které prý sušili na plotech, a tak vznikla posměšná vyprávěnka, že když o roprachtické pouti prší, říká se obyvatelům, aby jim nezmokly nudle.⁵⁵

Obecně vzato se slavnost posvícení či hodů v Čechách a na Moravě udržuje v pevných tradičních termínech, a to k církevnímu datu posvěcení nebo zasvěcení kostela nebo kaple anebo v josefinské reformě posvěcení kostela. Místy i bez této vazby.

Posvícení a pout'

Výraz *pout'* (fem.) i *pout* (masc.) znamená putovat na posvátné místo. Poutí se předně rozumí cesty křesťanů na místa, jimž je přiznávána zvláštní duchovní síla a kde se nachází léčivý pramen, na místa ozvláštněná legendou o Božím zázraku. Je to zpravidla putování do vzdálených lokalit. V užším významu se koná pout' na výročí zasvěcení místní svatyně, kostela či kaple. *Pout' se drží i tam, kam nevedou známé poutní cesty. Je to pak svátek více méně místní a poutníci rodinní.*⁵⁶ Světská stránka pouti má stejně jako posvícení hosty a hostinu u svátečního stolu, pouťové taneční zábavy, patří k ní stánky se zbožím a rozličné zábavné atrakce lunaparku. Nicméně náboženský význam tu bývá silnější ve vazbě na oslavu patronie kostela či kaple, a zvlášť jedná-li se např. o místní pout' s procesím ke kostelu či kapli jako poděkování světcům za záchranu obce v události požáru, epidemie, krupobití. Mnohé poutě (ale i hody) se ustavily v 18. a 19. století spolu se stavbou nové svatyně, obestřené pověstí o takovém zázraku.⁵⁷

Jsou i poutě, které prosluly nějakým osobitým artiklem, jako *mrkvancová pouť* v Polné, jejíž název je odvozen od mrkve a sladkých koláčů *mrkvánků* plněných mrkvovou nádivkou. Peče se jich spousta a velké pěkné mrkve se věší nade dveře, na plot, do okna. To zastínilo církevní smysl polenské pouti, obnášení skleněné schrány s ostatky sv. Liguriáše, patrona města, v průvodu, v němž nechyběli zástupci místních řemesel s cechovními korouhvemi.⁵⁸

Pouť bývá vnímána lidmi také v zjednodušeném smyslu, zábavném a komerčním, příkladem čehož je pražská Matějská pouť. A ještě dodejme, že na českém jihu *slovem pout označuje se na vsi také povšechně věc perníková*.⁵⁹ Bylo zvykem na Horácku, že chlapci i muži přinášeli z pouti ženám a dívkám na oplátku *pouti* za velikonoční *malovnu*, obvykle perníkové srdce.

Rozmachem poutí v baroku spolu se vznikem nových kaplí i kostelů dostalo staré posvícení jistou konkurenci. Došlo k zdvojení oslav, vedle posvícení se slaví pouť a příklady propojení obou tradičních jevů nejsou ojedinělé. Jsou místa, kde se slaví pouť i posvícení či hody v různých datech, a jinde zase jen hody či jen pouť, která převzala ráz posvícení. A jsou místa, kde posvícení či hody splynuly s poutí.⁶⁰ Pouť se slaví podle zasvěcení kostela/kaple, posvícení (či hody) tuto vazbu vždy nemá, drží se na podzim jako posvícení havelské (císařské), někde martinské nebo václavské. Pouť a posvícení byly vnímány různě, někde byla význačnější pouť, někde posvícení. Náplň posvícení a poutí konaných v různých dnech na jednom místě někde splývá. Jsou tu však svébytné prvky tradice posvícení, jež trvají např. v posvícenských jídlech a družích pečiva v rodinách, ba i v některých obyčejových projevech, jak ukazuje několik příkladů z českých krajů a míst.⁶¹ V moravských regionech má posvícení/hody s úlohou stárků osobitý ráz. Obecně určují vztah poutí a posvícení rozmanité vazby dané vývojem v místě a farnosti.

Lokální zvláštnosti posvícení

Historie svátku je spletitá. Vyznačuje se specifickými jevy s ohledem na čas konání, pojmenování i zvyklosti, je spjat s dějinami farního kostela i lokální svatyně, s vývojem církevní a správní organizace v regionu. O změně termínu rozhodovaly také místní poměry, obecní samospráva, ba i sami občané.

O tom, jak to bylo ve Zlatkově v 19. století, podává svědectví Josef Svoboda. Obec byla kdysi přifařena k Bystřici nad Pernštejnem a Zlatkovští

slavili památku posvěcení obou tamějších chrámů, nejsvětější Trojice a sv. Vavřince; říkali tomu později *letní posvícení*. Když byla v roce 1756 obec přifařena k Rožné, kde mají kostel zasvěcen sv. Havlu, přibýlo jako podzimní posvícení havelské a v neděli po něm *hody mladé*. Časem se začalo všude mezi těmito dvojími i trojími slavnostmi rozlišovat jak v názvu, tak ve zvycích. Posvícení nebo hody byly ty hlavní a připadaly v každé vsi na jinou neděli; ostatní byly *pouty*.⁶²

Hrály v tom roli i zájmy feudální vrchnosti, která určovala data slavnosti podle svého rozvrhu. Tak na panství vsetínském a zčásti brumovském byly stanoveny pro rok 1722 termíny hodů v jednotlivých 21 obcích postupně vždy v neděli od 6. září (pro dědiny Hovězí a Růždka) do 8. listopadu (Francova Lhota a Bystřička).⁶³

V Žerotíně na Olomoucku se hody pořádaly od roku 1882 na svátek sv. Marty (29. 7.), jíž byla zasvěcena nově postavená kaple. Věřící se zúčastnili mše a hody se připomínaly hostinou v rodinách. Žerotínské hody se slavily v době, kdy bývalo nejvíc práce, uprostřed žní. Do roku 1882 se konaly na *Jozéfka*, kterému byla zasvěcena zámecká kaple, a to okázaleji, s hudbou. *Jozéfek* Žerotínským časově více vyhovoval. Sv. Marta byla Žerotínským „vnucena“, a proto se k její oslavě stavěli chladně. Chodili na hody do Štěpánova na *Vavřenečka*.⁶⁴

Příběhem několika zvrátů jsou hody v Seničce na Litovelsku. *Léta Páně 1786 stala se dobrovolná domluva anebo správa o naší poctivej obci (Seničce) stranova hodů, jak a na jaký způsob se domluvili všeci společně, tak že budó bévat tu neděli po svatým Havle, a při tom v naší kapli mšu svatou (sloužit dáme), a to má být na budúci časy. Stalo se za rychtáře Matóše Lakomého, podmistra Jozefa Dostala, za konšelů přisedících*.⁶⁵ Dohodli se na císařských hodech. Avšak nebylo to „na budúci časy“. Čas hodů Seničtí později přeložili na svátek Andělů Strážných podle zasvěcení místní kaple z roku 1734, pak na začátek září a koncem 20. století se termín ustálil k datu posledního srpnového víkendu.

V Nedakonicích na Uherskohradištsku lidé přijali císařské hody za jistou výhodu, nejen pro využití výdobytků sklizně, ale i pro možnost mít vlastní slavnost. Hody či pout' se totiž slavily podle farního kostela sv. Petra a Pavla v Polešovicích. *U nás jsme nebyli tak spojeni s církevní oslavou, poněvadž farní kostel byl v Polešovicích. Zůstali jsme při hodech císařských. Jest to lepší. Práce na polích jest již z největší části hotova, husy a ostatní drůbež jest vyspělá, i finanční prostředky lze lehčeji opatřiti*. Tak píše kronikář.⁶⁶

V Českém Meziříčí na Rychnovsku mají posvícení v druhém zářijovém týdnu, po 8. 9. Toto datum se váže k roku 1580, k ustanovení

slavit posvícení vždy k svátku narození Panny Marie, které vydal tehdejší utrakvistický kněz Pavel Vysokomýtský.⁶⁷ Změna v datu posvícení však nenastala, když byl v roce 1748 na místě starého kostela postaven nový, zasvěcený sv. Kateřině Alexandrijské.

V České Třebové se udržovala *svatojakubská pouť* podle zasvěcení farního kostela sv. Jakubu Většímu, v pozdějším čase o císařském posvícení se stíнал kohout, jak je v kresbě zachytil Václav Voleský, *jabkancové posvícení* se vázalo k starobylé rotundě sv. Kateřiny z poloviny 13. století. Místo obvyklých koláčů se pekly *jabkance*, bramborové placky plněné tvarohem. Spolu s kateřinským posvícením (obnoveným v druhé polovině 20. století, dnes poutí) se tato kulinářská zvláštnost udržela do našich dnů.⁶⁸

Do podzimního času spadá sklizeň některých plodin, předně řepy v dobách obecného rozmachu jejího pěstování, což lidem na venkovském okraji Prahy znejistilo význam posvícení i potřebu oslav: *Po žních slavívalo se ve většině našich obcí posvícení způsobem hlučným s pěknou neb zlatou hodinkou; někde si ještě v úterý sousedskou přidali. Nyní, kdy hojně řepy se pěstuje, jejíž sklizeň právě v dobu venkovských posvícení spadá, posvícení se buď odkládá neb ledabyle odbude. Čímž ovšem pozbývá dřívější pověstí a nenucené jindy veselosti.*⁶⁹

A byl to i důvod ke změně termínu posvícení, jak to zaznamenal F. J. Vykoukal: *K tvářnosti dnešního posvícení budíž mi dovoleno citovati vyhlášku, kterou jsem kdysi četl na úředním prkně v obci P. ve středních Čechách: Obecní úřad oznamuje dle usnesení obecního výboru, že se posvícení v obci nebude letos slaviti o sv. Havle, jako se slavívalo, nýbrž až bude ukončeno dobývání řepy, totiž druhou neděli v listopadu. V tuto neděli bude se posvícení, pokud se obecní výbor o tom jinak neusnese, také budoucí léta slaviti.*⁷⁰

Tak se dělo později i v Bukovině u Přelouče. V roce 1930 se občané na valné hromadě v hostinci dohodli, že posvícení bude přeloženo z první neděle v říjnu na první neděli v listopadu, kdy již bývají polní práce skončeny.⁷¹

V souvislosti s miléniovými oslavami (1863, 1869, 1880) a budováním cyrilometodějských kaplí a kostelů se rozvinula na Moravě tradice cyrilometodějských poutí a hodů.

Za samostatnou zmínku stojí *martinské posvícení* či *martinské hody*, které mohou vycházet ze dvou zdrojů historické tradice. Kostely s martinským patrociniem jsou starého data a s tím i posvícení či hody, které se k němu vážou. Příkladů je nemálo.⁷² *Martinské hody* se konaly i v obcích, které neměly svůj kostel nebo kapli, a to často jako akce spolku⁷³ či si ten

(podzimní) termín hodů jako vhodný zvolila obec přes zasvěcení kostela jinému patronovi.⁷⁴ Druhá okolnost se týká ve středověku nařízeného adventního šestitýdenního půstu po tři dny v týdnu, jenž se začínal už po sv. Martinu, a martinským dnem tak vrcholilo hodování, po jídání masných a tučných jídel, a zábava. Martinský svátek byl ještě v 19. století významným svátečním dnem, dnem skládání účtů a vyrovnání závazků v obecním hospodaření (*martinská sýpka*), termínem služebního roku čeledi a kdysi i obchůzek žáků. A tak i dnem hodování.

Obliba svatováclavského posvícení se odvíjí od četnosti kostelů sv. Václava a kultu národního světce.

Dny posvícení/hodů

Rozsahem bylo posvícení svátkem vícedenním s nedělí a nedělní slavnostní mší jako hlavním dnem. Zahrnovalo zpravidla dobu od jednoho do tří i čtyř dnů, od neděle do úterý. Slavení nezřídka doznívalo i v dalších dnech. V Proseči na Chrudimsku *býval teprve v úterý slavný věneček hono- race, ve vesnicích za stara končilo posvícení neb hody až ve čtvrtek, kdy se pozvaní „posvícenáři“ vraceli domů, aby v neděli přišli nanovo.*⁷⁵

Ve druhé polovině 20. století zasáhly změny v zaměstnanosti a pracovním rytmu. Ustavením volné nepracovní soboty došlo k posunu slavení na dva víkendové dny, což se většinově zachovává, i když leckde setrvalo v tradici či se obnovilo pondělí příp. i úterý. V Čechách byla nedílnou součástí posvícení zábava s tancem *pěkná hodinka* v pondělí a *sousedská* v úterý, ta pro starší generaci sousedů a sousedek. Časem došlo k splynutí zábav do jednoho dne. Pondělí se svou *pěknou hodinkou*⁷⁶ zůstává na mnoha místech tradičním posvícenským dnem, a to mnohde se zvláštním programem.

K vlastním hodům se v moravských krajích přidávají před jejich započítím, tedy v sobotu, ba i v pátek, *předhodové* zábavy, *zahrávání hodů* a po nich o další neděli, jako zakončení hodování, *mladé posvícení*, *hodky*, *dozvuky hodů*, *podkrmásí*, *pohodí* aj. Doznění zábav v oktávu po slavnosti je starou tradicí; o *mladém posvícení* máme zprávu z roku 1588.⁷⁷

Konec hodování byl na jihu Moravy ozvláštněn podobně jako o masopustu: hody se *zakopávaly* či *pochovávaly*. V Lednici na Podluží doprovázel truchlící průvod loutku ze slámy nebo opilého hodovníka neseného na žebříku k Dyji. V německých obcích na Znojemsku chasníci házeli do jámy za vesnicí rozbité sklenice nebo své hodové kytky a muzika k tomu hrála smuteční pochod. Analogickou tradici mají v Dolním Rakousku: *Kirtag*

personifikovaný ve slaměné loutce se spaluje nebo zakopává do mělké jámy, někde přinášejí k připravené jámě místního ochmelku.⁷⁸

Zajímavý obyčej, jenž otevíral a uzavíral posvícení, měli v jižních Čechách v Oubyslavi u Stachů. Tam pořádali slavnost zvanou *vyzdviho-vání posvícení*, jež posvícení zahajovala a byla záležitostí mládeže. K té příležitosti dívky upekly pečivo v podobě podélné mísy a do něj vkládaly „dítě“, pečivovou figurínu tvarovanou ve formě; *dítě* mělo symbolizovat posvícení. Darovaly je určenému mládenci, který je na hlavě vynesl v doprovodu zpívající mládeže a muzikantů ze statku do hostince, kde poté začal tanec. Tak probíhalo *vyzdvižení posvícení*. Když se v úterý končilo, nastal *pohřeb posvícení*. *Děvčata opatřila již dříve kus dřeva, které zavinou jako dítě do hadrů a k ránu, když všecko tancem a zpěvem je už zmořeno, vybere se z hospody smutný průvod, v jeho středu nese děvče „mrtvé posvícení“.* Průvod jde na náves, kde už je připraven vykopaný hrob. Všichni se rozestaví kolem a zpívají:

*Provod' Pánbůh posvíceníčko,
provod' Pánbůh posvícení,
odvedlos nám potěšeníčko,
odvedlos nám potěšení...*

*Děvče, které „mrtvé posvícení“ neslo, spustí je za zpěvu do jámy a zatím co všichni na ně házíjí hlínu a kamení, muziky hrají miserere, t.j. vyluzují všeliké pitvorné zvuky ze svých nástrojů.*⁷⁹

Rozmarýn, oříšky a hnětýnky

Rozmarýn je v tradiční kultuře symbolem lásky, věrnosti a plodnosti, atributem svobodné mládeže i posvícení/hodů, působí jako ochranný agens. V moravské hodové tradici figuruje v pozvání občanů na slavnost při obchůzkách chasy, rozmarýnem se označují účastníci zábavy pod májí, rozmarýn nechybí na kloboucích stárků, na šatech či v rukou hodové chasy. Ke keříku rozmarýnu skládaly dívky svůj příspěvek na zábavy. Na Zábřežsku se slovem *hódy* označuje sama kytká rozmarýnu.⁸⁰ Ve Zvoli se hodový svět točil kolem rozmarýnu a marcipánu. *U nádvoří jediné hospody sedí žena s kopcem rozmarýnovým. Od rána již obchoduje. Prodává snítky rozmarýnu, krátké, delší, nejdelší, uvazujíc na ně štrapeček uzounké pentličky barvy červené, modré nebo bílé. Není čepice, není klobouku, není*

Stánek perníkáře; Černovice u Kunštátu, 2004

Stánek s cukrovou vatou; Bystřice nad Pernštejnem, 2005

„Kolo štěstí“; hody v Bystřici nad Pernštejnem, 2005

Svatohavelské posvícení v Liběchově na Mělnicku 2022, plakát

„Dojděte k nám na hody“, plakát, Tečovice u Zlína, 2016

Před hody v Kojetíně,
kol. r. 1950

Před hody
v Jinačovicích
u Brna, 2017

Hodové májky zdobí farní kostel ve Střelcích u Brna, 2018

Žehnání mládeže, hodů a darů úrody v kostele kláštera sester klarisek, Brno-Soběšice, 2017

*beranice rozmarýnem neokrášlené.*⁸¹ V Kozlovicích na Frenštátsku se chodilo na *krmáš* do kostela s větvičkou rozmarýnu na kabátě, chodila tak mládež i staří. Všichni, hlavně mladí, se snažili, aby měli rozmarýn co největší. Bez větvičky rozmarýnu by nikdo do kostela a pak k muzice nešel.⁸² V Hosticích na Šumpersku *o hodech ráno každý už nosil odznak hodů – rozmarýn. Mládenci za kloboukem, na kabátě, děvčata ve vlasech a v ruce.*⁸³

Darem rozmarýnu zveřejňovaly dívky náklonnost k vybraným chlapcům a ti opláceli připitkem sladkou kořalkou či darem perníku. Na Hané dostal leckterý hoch od svého děvčete rozmarýn pozlacený a s pentličkami; dlouhý stvol, jímž si dvakrát ovinul klobouk. Kdo ho nedostal od milé, koupil si sám. V Dubanech připínaly dívky svým tanečnickům rozmarýnovou snítku při hodové zábavě v pondělí večer při tanci; při něm *vymotá děvče ze zástěrky rozmarin a připne jej na junákův kabát.*⁸⁴ Rozmarýn od děvčete nosil chlapec za kloboukem v Sumrakově u Studené i jinde na západní Moravě. Na Rožnovsku měly dívky pro své milovníky rozmarýnovou voničku, ozdobenou *pentličkami a třaslavkami, tj. malými pozlacenými perličkami nebo plátky pozlátkovými na hebounkých třaslavých drátkách*, píše Beneš M. Kulda.⁸⁵ Chlapec ji nosil za kloboukem. Mládenec bez voničky, ať už v kostele, nebo večer při zábavě, riskoval posměch a pomluvu. Kdo tedy neměl svoji galánku, loudil rozmarýnovou ozdůbku alespoň po své kamarádce či sestře, někdy si ji vyrobil potajmu sám.⁸⁶ Ve Fryštáku dávala děvčata svým nápadníkům rozmarýn se třemi stužkami, modrou, červenou a zelenou. Tento projev lásky byl pobídkou, hoch směl s děvčetem u muziky hodně tančit. Odvděčil se tím, že dívka *o púti koupil hodně cukrového a veliké perníkové srce.*⁸⁷ V Kosticích na Podluží museli mít všichni chlapci za kloboukem *guláčem* rozmarýn a děvčata jím mívala ovinuty *rožky*, svůj obřadní úbor hlavy. Kdo neměl rozmarýn, jako by hody ani neslavil.

Zajímavý je dar oříšků. Na Jimramovsku chodívaly dívky v září v době mezi dvěma mariánskými svátky na *vejlupky*, tj. sbírat lískové oříšky, kdy již uzrály a vylupovaly se. Každá se snažila nasbírat co nejvíce oříšků. O hodech při muzice jimi obdarovala své tanečníky. Chasník, který vzal děvče k tanci, dostal hrstičku oříšků, a záleželo-li děvčeti na něm, tak i více. Tak se dívčiny, které měly co nejvíce výlupků, v tanci nezastavily.⁸⁸

Oříšky měly na Horácku nápodobu v pečivu. Na Pelhřimovsku a na humpoleckém Zálesí byly *vořechy*, maličké smažené bochánky velikosti vlašského ořechu, darem dívek nápadníkům. Také na Jihlavsku se pekly *posvícenské oříšky*, které děvčata dávala při tanci svým tanečnickům.

V české posvícenské tradici mají podobnou funkci *hnětyňky*. Různily se jak druhem těsta, tak tvarem a výzdobou a měly obřadní funkci v navazování a utvrzování milostných vztahů mezi mladými lidmi.

Taneční zábavy: dospělí a děti

Pořádek posvícenských zábav přihlížel k věku i k sociálnímu zařazení účastníků. Svůj den k tanci měla mládež, někde i čeleď a lidé z majetkově nejslabší vesnické skupiny. Svou *sousedskou*, zábavu (zpravidla v úterý) a současně pomalý tanec v tříčtvrtečním rytmu, si drželi ženatí a vdané. Kdysi byla *sousedská* vyhrazena určité společenské vrstvě na vsi, sousedům, tedy plnoprávným členům obce, kteří se mohli podílet na její správě, jak to vystihl Jindřich Š. Baar: *Seděli tu zase jiní hosté – staří sedření nádeníci, podruzi, všichni, kteří nebyli „sousedé“ – nesměli mluvit „do obce“ – a nesměli přijít zejtra – až bude „sousedská“ – uctívali zde posvícení dnes.*⁸⁹

V Hosticích na Šumpersku přišli k pondělní muzice všichni staří a ženatí. Zábava patřila jim, protože pro mladé byla předchozí den. Muzikanti pro ně hráli staré kousky, které mladí už ani neuměli tančit.⁹⁰ Ve Zvoli patřil tanec v pondělí ženatým mužům a vdaným ženám a hostům, v úterý svobodné mládeži, a teprve ve čtvrtek, kdy se hody končily, měli muziku domkaři a hořeři. *Pohodí* bylo pro čeládku.⁹¹ Ten sociální kontext hodových zábav měl širší rozměr. Tak např. v Holubicích na Slavkovsku mohla jít v neděli do kola jen děvčata, která měla nové, dosud neprané šaty; chudá, která na nové ošacení neměla, musela počkat do pondělka.⁹²

Na hodové zábavy neměli přístup adolescenti, výrostci mladší osmnácti let, nazývaní na moravské vesnici různými přízvisky jako *jařina*, *podjařina*, *kaštánci*, *podškubci* aj. Jejich účast v tanci podléhala rozhodnutí chasy, v krajích se stárkovskou organizací stárkům. *Tenkrát to nebylo tak jak včil, aby se točilo v kole takových výrostků sotva ze školy vyšlých. Ti když chtěli tenkrát tancovat, tak se sešli někde v chalupě nebo na mlatě, v tihelni, složili se, aby jim někdo hrál na vergl, na husle, harmoniku, a měli sólo sami pro sebe. Běda, kdyby se odvážili do kola v hospodě. Stárci odpásali řemeň, až to šlo!*⁹³ Ve Študlově na Valašsku přijímali o hodech dospělí mládenci do svých řad dorůstající *ogary*. Než se však mohli hodových zábav zúčastnit, museli pobýt určitou dobu v „plevinci“ a pak v hospodě zaplatit pohoštění.⁹⁴ Tato úloha chasníků v řízení, resp. dozorování tanečních zábav ve vztahu k nedospělým nebo mládeži nižšího sociálního statusu, má ovšem obecnou platnost: *Rozjaření chasníci rozhánějí se po šenkovně v plném vědomí dnešního práva, kteréž promíjí i věci, jež by se jindy tropiti*

*nesměly, nosí děvčatům zavdanou, škádlí je, avšak střehnou bedlivě, aby se jim nikdo nepovolaný nepletl do kola. Kdo nemá hodnosti chasníka, k tanci nesmí, jinak si tanečníci zjednájí hned pořádek.*⁹⁵

Poněvadž dospívající mládež toužila také po obveselení, bylo zvykem, že si uspořádala muziku pro sebe v některém stavení. Dětem hrál k tanci dudák nebo flašinetář, kterého si samy vybraly a platily. Napodobovaly starší, své dospělé sourozence a jejich kamarády. To byla muzika *pro malý, ho malých* se říkalo na Brněnsku; tančilo se venku pod májkou za doprovodu flašinetáře či harmonikáře. Někde si výrostci zvolili i své stárky. V Kloboukách u Brna nedospělá mládež *chodila v patách za dospělými stárky o koláče a dostávala peníze, kdo jí dal, aby mohla mít svoji malou muziku a při ní alespoň houslistu, který jí hrál u některého chalupníka, jenž vyklidiv světnici, vybíral od mladých tanečníků a tanečnic poplatek „na vápno“, poněvadž mu patama okopali při tanci zeď.*⁹⁶ Ve Starém Poddvovově na Břeclavsku si o hodech školní děti, jimž se říkalo *strmisko*, najaly gajdoše a u někoho ve stodole na mlatě měly svou muziku.

Bylo dříve obvyklé, že děti nakukovaly před hospodou do oken a v rytmu poskakovaly, jak muzika hrála.

Na Chodsku mívaly děti ještě na sklonku 19. století starou výsadu pořádat třikrát do roka *malou muziku*, jednu z nich o posvícení. Připravovali ji nejstarší hoši, tancovalo se při zvuku dud ve velké světnici, v senci, kterou si chlapci vyprosili od otce některého svého druha. Děti si přinesly posvícenské koláče. *Ostatně provozovaly děti chodské při malé muzice všecko, jako vidali od velkých, a zvláště starší hoši, pořadatelé malé muziky, byli někdy furianty. Vítězoslavně vedli si dudáka do vsi, krácejíce napřed, a dudák musel hned u první chalupy na dudy spustiti, aby celá ves věděla, že malá muzika bude. Malé muziky zanikaly obecně vlivem školních zákazů a na Chodsku tomu pomohlo, že každým rokem byla větší nouze o laciného muzikanta. Dudáci starší vymírali a z mladých nechtěl se nikdo dudám učit.*⁹⁷

Staré hry v kostky. Strílení

Starou zábavou mužů, oblíbenou o hodech ještě v pozdním 19. století, byla hra v kostky. Tak píše František Bartoš: *Na Brněnsku nachystá se na hody hra v kostky. Otec jednoho ze čtyř stárků řídí hru. Postaví se vědro, na vědre kolo z vozu, na kole děnko, na němž se metají kostky. Na děnku stojí šolařka (pokladnice), do ní bere pořadatel jistou část z každé sázky pro chasu na společné útraty. „Šolařit“ začne se hned v sobotu večer.*⁹⁸

Do hry vkládali účastníci někdy velké sázky, což vedlo k úředním zákazům, a hra v kostky se jako hazardní řadila mezi „zapovězené“. ⁹⁹ A tak se leckde hrálo o perník. V obcích kolem Nového Jičína patřila hra v kostky o perník k všeobecně přijaté zábavě mládeže v čase krmáše, bavila se tak mládež ve Zvoli u Zábřehu i na jiných místech na severní Moravě.

Také oslavné střelení bylo častým zvykem o hodech. Oznamovalo slavnostní mši, zahajovalo slavnost. *O nedělních slavných bohoslužbách slavné intrády, kůrový zpěv a střelba z hmoždířů nikdy nechyběly*, píše kronikář z Jedlí na Šumpersku. ¹⁰⁰ Starý obyčej přetrval do současnosti. ¹⁰¹ I to byl zvyk podléhající zákazům z pozice obecních a vrchnostenských úřadů ¹⁰² a nařízení Josefa II. (1769). ¹⁰³

Kramáři a světští

Již týden před sv. Bartolomějem sjížděli se první hosté, komedianti, brusiči, gráni. Svoje bydlo rozbili přes Sázavským dvorem vedle kapličky a již navečer rozběhly se děti, a bývalo jich vždycky hodně, po statcích vyptat slámu pro koně, mléko pro děti, brambory a trochu mouky a všechno ostatní. Bylo kupodivu, jak dovedly si ves rozdělit bez dorozumívání, jak se říká po čichu. ¹⁰⁴

V čase posvícení se odedávna dostávali lidé častěji než jindy do kontaktů s jiným světem. Do obce přijížděli podomní kramáři i řemeslníci se svým zbožím, perníkáři a cukráři, stánkáři, potulní brusiči. A za nimi písničkáři, kočovní kolotočáři *šauklíři*, loutkáři, artisté vystupující se svými čísly na náměstí, komedianti s cvičeným medvědem. Říkali si *světští*, tedy světem jdoucí. ¹⁰⁵ Jejich předchůdci byli nejspíše středověcí kejklíři, artisté, herci, případně potulní pěvci či dvorští baviči, například dvorní šašci. Tato profese se dědila po generace a kolotočářské rodiny zajížděly se svými atrakcemi do místa po řadu let. Některé kočovné rodiny se pohybovaly a získaly věhlas na větším území. *Komedianti*, jak se jim také říkalo, mívali rozličné technické atrakce, vybízející mužské zájemce k předvedení síly. ¹⁰⁶ Pro mladíky bylo prioritou sestřelit si ve střelnici loutku, panenku ustrojenou do barevných šatiček, která pak bývala ještě v druhé polovině ve 20. století častou ozdobou ložnic, posazená uprostřed pěkně ustlané postele.

Lunaparky dnes rozšiřují svůj zábavný program o nové technické formy. Vedle řetízkového kolotoče či tradiční střelnice tak stojí horská spirálová dráha a další výškové atrakce či skákací hrad. Komerční akcent v rozvoji zábav tohoto druhu je zřejmý.

Aktivity spolků

Do počátku 20. století se na venkově zformovala nová společenská institucionální struktura, hasičské sbory, tělovýchovné a ochotnické spolky, politické strany a jejich mládežnické odnože, hasiči, a s nimi i aktivity různého druhu, jako výlety s programem, soutěže hasičů, cvičení sokolů, jak tomu bylo v letech první ČSR, spolek *baráčníků*, programově oživující staročeské krojové i zvykové tradice. Pro toto sdružení vytvořil Čeněk Zíbrt scénickou podobu českého posvícení.¹⁰⁷

Pořádaly se zábavy s názvem *staročeské posvícení*, *moravské hody*, *slovácké hody* jako příležitostné festivity s využitím prvků regionální posvícenské či hodové tradice (anebo na ně upozorňující alespoň názvem nebo krojovým vybavením). V Brodeslavech na Plzeňsku byli za první republiky činní divadelníci. Tak se 28. října 1934 konalo *staročeské posvícení*, kdy všichni občané byli oděni v krojích a v připraveném programu mělo největší úspěch předvedení tanců a zpěvu jak mladých, tak starých.¹⁰⁸ V Brně se v intencích některých spolků uskutečnila řada akcí zvaných *martinské* či *císařské hody*, pojímaných jako společenská zábava s prvky hodové tradice, na které se zvalo v nářečí a v humorném tónu.¹⁰⁹ V záměrech dobového folklorismu se pořádaly hodové zábavy s využitím prvků regionální tradice. Tak *Hanácký hode v Hončově* v říjnu 1936 pořádala agrární strana s cílem podpory českých menšin, *hraničářů* na Uničovsku. Nechyběl „hanácký program“ ve vystoupení písní a žertovných *plkaček* známých postav hanáckého folkloru Josefa Vacy a Jana Zbořila; poté účastníci v krojích zatančili hanácké tance. Zdravici poslal slavnosti Petr Bezruč.¹¹⁰ Posvícenské zábavy pořádaly také profesní spolky.¹¹¹

Taneční zábavy, příležitostně oživené o tombolu s věcnými cenami, prodejní stánky kramářů a zábavné atrakce *světských* přetrvaly jako všeobecně přijaté tradiční společenské formy posvícenského veselí. Do programu posvícení/hodů vstupují od konce 20. století nové prvky rozvíjející společenskou, veřejnou stránku slavnosti. Tyto různorodé aktivity vycházejí ze zájmu místních spolků a sdružení obohatit sváteční dny.¹¹² Častým podnikem, pro nějž hovoří prameny po celou druhou polovinu 20. století, jsou sportovní, zejména fotbalová utkání (obvykle ženatí muži proti svobodným, staří proti mladým). Slavnost posvícení je zvláště ve větších obcích příležitostí k nabídce zábavných programů od vystoupení kapel, zpěváckých sdružení či folklorních skupin, dětských her až po rozmanité soutěže a výstavy děl místních výtvarníků, drobného domácího zvířectva nebo i posvícenských koláčů.¹¹³ Přibývá na pestrosti zábavných

programů komerčního rázu. Je to čas setkávání, zábavy a kulturních akcí.¹¹⁴ V městských aglomeracích se formuje tematicky pestrý program zábavných podniků, od hudebních souborů, soutěží pro děti i dospělé, prezentace folklorních souborů až po využití projevů tradičního zvykosloví kraje.¹¹⁵

Posvícení zůstává pro každého tradiční příležitostí, při které jednotlivec prochází širokým spektrem společenských kontaktů v rámci rodiny, příbuzenstva a celého společenství sídla, ve kterém slavnost probíhá.¹¹⁶ Posvícení má v tomto ohledu dvojí rozměr, děje se úzce v kolektivu rodiny a příbuzenských návštěv při společném hodování, a to je starobylý jedinečný příznak fenoménu posvícení, odehrává se také v širším společenství obce v rozmanitých projevech, ať úzce spjatých s tradicí místa, ať v rámci novodobých aktivit.

Společné a odlišné

Ráz českého posvícení vystihl František Vančík, včetně toho, čím se odlišuje od posvícení/hodů v regionech Moravy. Základní pro ně je setkání příbuzenstva u posvícenské hostiny, jsou mu cizí zvláštní obyčejové projevy, které shledává na Moravě. *Posvícenské zábavy u muziky nesnesou porovnání z hlediska zvykoslovného s touže formou zábav s mnoha kraji sousední Moravy. Tam jsou tyto muziky, alespoň jejich úvodní části, zapojeny do zvykoslovných ceremonií s poměrně pestrým a pevným programovým řádem. Největší odlišností se vykazuje moravský jih, zatímco Haná a hlavně oblast valašská je českému posvícení bližší, alespoň co do formální podstaty. Vezměme si například instituci stárků, kteří bývají někde voleni o hodech po celý další rok a samotné hody řídí i s platností obecního práva [...] Na Moravě se setkáme s dalším výrazným jevem odlišným od Čechů, s posvícenskými máji, kolem nichž se soustřeďují různé obyčeje s tanci [...] V české posvícenské tradici vyniká shromáždění příbuzných a přátel, případně určité honorace, hlavně v příbytku selských usedlostí, kde se koná nejdůležitější část posvícenského hostění. Tyto domácí hody stojí jinde v pozadí atraktivních zábav, na něž se tam především soustředí zájem obce nebo vůbec širší veřejnosti. Vnější okázalost obřadů a obyčejů je českému posvícení téměř úplně cizí, aniž tím však utrpěl význam a velká obliba, již se posvícení těšilo mezi lidem na české vesnici.*¹¹⁷

K společným prvkům, tvořícím základní fond slavnosti posvícení a slavnosti hodů v českých zemích, jenž se utvářel po staletí, patří sváteční církevní liturgie, mše za živé a zemřelé farníky, bohatá hostina pro domácí

a pozvané příbuzenstvo, obřadní vzpomínky na zesnulé, obdarování chudobných jídlem, taneční zábavy s účastí svobodných mladých i ženatých a vdaných a obřadní usmrcování zvířat. V části Moravy se utvořil ráz slavnosti v mnohém odlišný, lidé tu slavili a slaví posvícení či hody přece jen jinak, či spíše s něčím navíc. K základu posvícení se připojují zvláštní svébytné jevy, které se vyskytují v regionech zčásti už na západě, na středozápadě, na jihu a jihovýchodě Moravy, v krajích s institucí stárků, specifickým jevem moravské kulturní tradice.

O jevech náležejících k společnému základu posvícení i o těch zvláštních, pojednáme v dalších kapitolách naší knihy.

Poutní kostel v Hlubokých Mašůvkách před posvícením, 2017

Posvícenské hodování, výslužky a *hodule*

*Posvícení je posvícení – ať žije posvícení! Posvícení se nedá dekretovat a nedá se zapovědět, nedá se rozebírat mozkiem ani pitvat perem, nedá se zatratit ani opěvovat, dá se jen jíst, pít, tančit, výskat – ať žije posvícení! Ostrov v mizérii hubeného života, odkopnutí všech starostí, zapomenutí celého hubeného roku, nejmasnější materialismus, nejučtější květ prostého lidského srdce, to je posvícení – ať žije! Pranic mně nevadí, že hlavní věc při posvícení je jídlo a pití, naopak! Kdo sobě neváží božích darů, kdo nejl rád dobře, není hoden, že naň slunko svítí.*¹¹⁸

Posvícení se odedávna těšilo významu velké lidové slavnosti, bylo příležitostí k oddechu a veselí a k dobrému jídlu, bylo svátkem všech, dnem, kdy se celá obec společně veselila. *V těch dnech musí se každý obyvatel bez výminky víru veselého zúčastnit, děj se, co děj, a hospodáři nelze zdržet svou čeleď, jinak by u něho nezůstala.*¹¹⁹ Příprava k slavení, začínající dva týdny před svátkem, zastihuje celý dům: v úpravě jeho vnějšího vzhledu a úklidu vnitřního zařízení, v zásobení poživatinami všeho druhu a v přípravě jídel. Úpravy se týkají i veřejných prostranství obce, zdobí se kostel či kaple. K nadcházejícím svátečním dnům náleží obstarat si nové ošacení: *Je nastrojen jako o posvícení, praví lidové rčení.*

Na jihovýchodě Moravy bylo zvykem vylepšovat fasádu domu i jeho interiér tradiční ornamentální výzdobou. Tak to zaznamenal kronikář Čejče v roce 1883: *Ženské mazaly, lícily podrovnávky, pěchovanú zem v izbě a v síni vyrovnaly blatem (žlutá hlína s plevami), suchú potem posypaly žlutučkým pískem po prostředku a kolem stěn vysýpaly pěkný rozmarynek a v rožkách květy.*¹²⁰ Na Podluží, a bylo to tak i na Hornácku, ženy na hliněnou dusanou podlahu jizby vylévaly vodou různé ornamentální obrazce jedním nepřetržitým tahem ruky, jednoduché i složitější, do obloučků, osmiček, spirál, vlnek, kruhů ze smyček.

V jiných krajích dávali lidé na své domy znamení značící, že se chystá posvícení. V Moravské Třebové zavěšovali na domy *Kirmesfändl*, malé praporky, na nichž byla znázorněna husa. V Lanškrouně děti vystříhovaly z papíru praporky, olepovaly je svatými obrázky a na tenkých hůlčičkách zastrkovaly za okenní rámy.¹²¹ V mnoha obcích na Novojičínsku hleděly z domovních vikýřů kostelní praporky nebo *krmášové korouhve* z barevného papíru, vyráběné dětmi.¹²²

Hostiny

Povaha hostiny je hlubší než pouhé nasycení. Hostina je něčím obřadním, posvátným, rituálním. Protože je spojena s dostatkem, vzbuzuje naději lidí v lepší zítřek. Jedná se o společné jídlo, o potěšení z jídla, o vědomí hojnosti, jejíž slavnostní ráz je dotvářen nevšedním oděvem, místem, časem, gesty, mluvou. Společné jídlo má účastníky hostiny trvale spojoval, vytvářet sociální pouto, doslova příbuzenství, čímž se také rodina či kmen může rozšiřovat v rod.¹²³ To vše platí pro posvícenské hodování.

Bohatá tabule vystihuje posvícení jako svátky hojnosti a dobrého bydl. Chystali se na ně bez rozdílu všichni, chudí i bohatí, zemědělci, řemeslníci i dělníci. Každý byl ochoten po delší čas strádat, aby si jednou v roce popřál. *I nejchudší opatřují si na posvícení kousek masa; koláče a buchty jsou i v chatě nejnuznější.*¹²⁴

Čím všim byli hosté o posvícení uctění na sklonku 16. století, líčí staročeská divadelní hra *Sedlské posvícení*. Hostitel sedlák Kouba pobízí své hosty, aby sedali ke stolu, a tu už chasník Brož přináší na stůl jídla: masné zelí, husu, pečené prase, hrách, kroupy se švestkami, vodvářku s peckami, sýr na pánvi, klobásu s octem a cibulí, jelita, jitrnice a další pokrmy.¹²⁵

O selském posvícení i s výčtem jídel se zpívá v písních, jako v této, z kramářské produkce:

*Raduj se kmotře Dvořáku!
budem veselí;
bude u nás posvícení,
dá Bůh v neděli:
vola jsme již zabili,
prasata jsme pobili,
čtyry husy náležitě
jsme ukrmili.*

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Posvícení a hody v Čechách a na Moravě. Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.